

HAJRUDIN ČUPRIJA

Utjecaj islamske vjeronauke na univerzalne vrijednosti učenika sarajevskih osnovnih škola

Hajrudin Čuprija

doktorand na Filozofskom
fakultetu Univerziteta u Sarajevu
hajrudincuprija@gmail.com

Originalni naučni rad

Primljeno: 16. 11. 2022.

Prihvaćeno: 30. 7. 2023.

Ključne riječi

Islamska vjeronauka,
univerzalne vrijednosti,
ponašanja, učenici, osnovne
škole, Sarajevo

Sažetak

U radu se, nakon kraće teorijske elaboracije, predstavljaju rezultati istraživanja o utjecaju Islamske vjeronauke na vrijednosti i ponašanja učenika sarajevskih osnovnih škola s fokusom na univerzalne vrijednosti. Rezultati su dobiveni od strane najznačajnijih sudionika škole: nastavnika Islamske vjeronauke, roditelja, učenika viših razreda osnovne škole i školskih pedagoga. Istraživanje je obuhvatilo 2.247 ispitanika. Podaci su prikupljeni putem anketnih upitnika za sve poduzorke osim za pedagoge s kojima je obavljen intervju. Generalni zaključak do kojeg se došlo u ovom istraživanju pokazuje da svi ispitanici procjenjuju postojanje pozitivnog utjecaja Islamske vjeronauke na razvoj univerzalnih vrijednosti i pozitivnih ponašanja kod učenika.

The Influence of Islamic Religious Education on the Universal Values of Sarajevo Primary School Students

تأثير التربية الإسلامية في القيم العامة لتلاميذ مدارس سرايفو الابتدائية

الكلمات المفتاحية:

Keywords:

Islamic religious education, universal values, behaviors, students, primary schools, Sarajevo

التربية الإسلامية، القيم العامة، التصرفات، التلاميذ، المدارس الابتدائية، سرايفو

الملخص:

Abstract:

Following a brief theoretical elaboration, this paper presents the results of research on the influence of Islamic religious education on the values and behaviors of students in Sarajevo's primary schools, with a focus on universal values. The results were obtained from the most significant participants in the school: Islamic religious educators, parents, students in higher grades of primary school, and school pedagogues. The survey included 2,247 respondents. Data were collected through survey questionnaires for all sub-samples except for pedagogues, who were interviewed. The general finding of this research indicates that all respondents find a positive impact of Islamic religious education on the development of universal values and positive behaviors in students.

يتم في البحث، بعد التفصيل النظري الموجز، تقديم نتائج البحث عن تأثير التربية الإسلامية في قيم وتصرف تلاميذ مدارس سرايفو الابتدائية بالتركيز في القيم العامة. وتم الوصول إلى النتائج من قبل أهم المشاركين في المدرسة: مدرّسي التربية الإسلامية، الآباء، تلاميذ الصفوف المتقدمة للمدرسة الابتدائية، ومربي المدرسة. وضمّ البحث ٧٤٢٢ مستطلع الرأي. وتمّ جمع المعلومات من خلال الاستمارات الاستفتائية لجميع العيّنات باستثناء المربّين الذين تمّت معهم المقابلة. والنتيجة العامة التي تم الوصول إليها في هذه الدراسة تشير إلى أن جميع مستطلي الرأي يؤكّدون وجود التأثير الإيجابي للتربية الإسلامية في تطوير القيم العامة والتصرفات الإيجابية عند التلاميذ.

Uvod

U ovom se radu razmatra nužnost sistemskog provođenja odgoja i obrazovanja za vrijednosti, posebice moralnog odgoja u savremenoj školi. Današnje društvo svjedoči pojavu krize osnovnih ljudskih vrijednosti, krizu morala i odgoja.

U vremenu globalizacije, senzibilitet za moralne i etičke vrijednosti, solidarnost, tolerancija, empatija, uspješna komunikacija, emotivna osjetljivost prema drugima, altruizam, osjećaj prema tuđem integritetu, vrijednosti su koje bivaju često relativizirane. Društvo mora djelovati na stvaranju nove humanosti koja podrazumijeva poučavanje vrijednostima kao što su: sloboda, istinitost, poštenje, iskrenost, nesebičnost, jedinstvo, tolerancija, odgovornost, poštivanje života, ljubav prema čovjeku i prirodi.

Osvrnemo li se na krizu odgoja koju možemo direktno povezati i s krizom vrijednosti, posebice moralnih, koja je zahvatila savremeno čovječanstvo, neupitno je da treba institucionalizirati odgoj za vrijednosti. Vrijednosti se već nalaze u kurikulumima mnogih zemalja gdje su, osim stjecanja znanja i vještina, i vrijednosti njegova važna sastavnica. Škola i institucionalizirani odgojno-obrazovni sistem predstavljaju najsigurniji put djelovanja prema odgoju za vrijednosti. Stoga, upravo je škola pozvana pronaći odgovarajuće načine na koje će kod djece i mladih razvijati i poticati vrijednosti. Proces odgoja i obrazovanja za vrijednosti mnogo je važniji od samog prenošenja znanja i informacija učenicima. Znanje nije samo i isključivo rezultat nauke, jer takvo znanje ne može odgovoriti na pitanje konačnih vrijednosti, a takvom koncepcijom nastaju stručnjaci bez duha.

Veoma je važno da vrijednosti ne budu prepuštene samo jednom predmetu nego da budu obrazovni ishodi važni za sve što dijete uči i u čemu učestvuje na nivou škole.

Vjeronauka kroz religijsko područje odgoja u tom kontekstu ima veliki u značaj u školama za razvijanje vrijednosti kod učenika što je predmet ovog istraživanja.

Određenja vrijednosti i važnost odgoja za vrijednosti

Odgoj i obrazovanje možemo smatrati najvažnijim raspoloživim sredstvom za poticanje pravednijeg ljudskog razvoja i pravednijeg i sretnijeg društva. Očito je da odgoj i obrazovanje ne mogu ponuditi gotove definicije i recepte za ponašanje. Odgajati nije bilo nikada lahko, a danas postaje sve teže. To iskustvo imaju roditelji, odgajatelji, učitelji, nastavnici vjeronauke i svi oni koji su direktno uključeni u odgojni proces. Odgoj za vrijednosti ne uključuje samo znanje o vrijednostima, nego prihvatanje vrijednosti kao svog životnog stava i, što je najvažnije, življenje u skladu sa usvojenim vrijednostima. Dakle, odgoj za vrijednosti obuhvaća čovjekovu razumsku, osjećajnu i radnu dimenziju. Npr. univerzalna je vrijednost ljudska osoba i za učenika nije dovoljno znanje o tome, već stav da je svaka ljudska osoba od začeca do smrti stvarna vrijednost. Također, veoma je važno da se učenik u stvarnom životu ponaša u skladu s usvojenim stavom, tj. da ostvaruje barem neki od konkretnih oblika pomoći onima čiji je život ugrožen (npr. posjetiti bolesnog ili osamljenog, solidarizirati se u tuđoj nevolji itd). Odgoj za vrijednosti (engl. values education) najjednostavnije je moguće odrediti kao proces učenja i poučavanja o vrijednostima. Može ga se definirati kao svaku aktivnost u školi kojom se učenicima prenosi znanje o vrijednostima, pomaže u njihovom razumijevanju, te razvijaju specifične vještine i sposobnosti kako bi mogli djelovati u skladu s poželjnim vrijednostima kao pojedinci i članovi društva (Hooper, Zbar, Brown i Bereznicki, 2003). Konstrukt odgoja za vrijednosti moguće je susresti u literaturi pod raznim terminima kao što su moralni odgoj, odgoj karaktera ili pak etički odgoj (Lovat i Hawkes, 2009). Jedan od primarnih zadataka odgoja nameće prepoznavanje i razvijanje odgovarajućeg sistema vrijednosti kod učenika. Pedagogija vrijednosti proučava općeljudske i odgojne vrijednosti sa svrhom vrijednosnog utemeljenja odgojnog ideala, te vrijednosnog prožimanja i obogaćivanja odgojnog procesa (Vukasović, 2010). Odatle postaje jasnija veza između vrijednosti i obrazovanja,

jer je jedan od ciljeva odgojno-obrazovnog sistema, uspješna priprema mladih ljudi za život. Ovo ima više značenja od suočavanja s izazovima koje nudi savremeno društvo, donošenja pravilnih izbora u odnosu na prilike koje im nudi društvo, do rješavanja ličnih problema, sukoba i izazova. Da bi se uspješno mogli suočiti s brojnim izazovima, očito je da osim kognitivnih vještina i sposobnosti, mladi ljudi trebaju stjecati i razvijati nekognitivne “sklonosti, vrijednosti i samopoimanja” (Toomela, 2007, str. 19). Osvrnemo li se na krizu odgoja koju možemo direktno povezati i s krizom vrijednosti, posebice moralnih, koja je zahvatila savremeno čovječanstvo, neupitno je da treba institucionalizirati odgoj za vrijednosti. Najsigurniji put djelovanja prema odgoju za vrijednosti jeste djelovanje putem škole (institucionaliziranog odgojno-obrazovnog sistema). Vrijednosti se već nalaze u kurikulumima mnogih zemalja gdje su, osim stjecanja znanja i vještina, i vrijednosti njegova važna sastavnica. Toomela (2008, str. 19) navodi Englesku, Novi Zeland, Švedsku i Estoniju gdje se vrijednosti unutar kurikuluma odnose na “razvoj sebstva, odnosa i društva”. Kada se govori o mjestu vrijednosti u odgojno-obrazovnom sistemu, istodobno se govori o moralnom obrazovanju ili moralnom razvoju, odgoju karaktera, učenju vrlina, socijalnom razvoju, kritičkom razmišljanju, kritičkoj pedagogiji itd. (Hooper i sur., 2003; Veugelers, 2000, str. 37). Ideje o tome na koji način škola treba utjecati na razvoj vrijednosnog sistema učenika, obuhvataju gotovo sve stupnjeve kontinuuma: od stavova prema kojima škola treba biti vrijednosno neutralna, do ideja prema kojima su učitelji svojevrtni propovjednici vladajućih vrijednosti u društvu, vrijednosti kojima trebaju učiti mlade generacije. Većina teoretičara koja se bavi proučavanjem odnosa vrijednosti i odgoja vjeruje kako škole uistinu trebaju putem odgoja (i obrazovanja) promovirati usvajanje društveno poželjnih vrijednosti, te da odgoj nika-ko nije vrijednosno neutralna kategorija (Ledić, 1999). Hobljaj (2007) ističe kako je škola pozvana uvoditi mlade naraštaje u tzv. nove vrijednosti, te da je nemoguće govoriti o vrijednosno neutralnoj školi jer su barem na razini “skrivenog” kurikuluma

vrijednosti uvijek prisutne. Slično tvrdi i Sutrop (2015) navodeći kako vrijednosti prožimaju svaki aspekt odgoja, te da je ideja vrijednosno neutralnog odgoja nemoguća. Isto tako, važan je zadatak odgoja izgradnja moralnih osobina pojedinca što je jedino moguće postići putem jasno utvrđenih poželjnih vrijednosti kojima bi odgojni proces trebao težiti (Vukasović, 2010). U posljednje vrijeme, kada se govori u školskim sistemima o kurikulumu i potrebi zalaganja za promoviranje vrijednosti u odgojno-obrazovnim institucijama, sve se više aktualizira tema odgoja za vrijednosti koja nameće nove izazove sadržajima školskih kurikuluma, kao i učiteljima i pedagozima čija je zadaća približiti i prenijeti spomenute sadržaje učenicima. Iz toga je jasno da su vrijednosti i obrazovanje neraskidivo povezani jer je jedan od ciljeva odgojno-obrazovnog sistema uspješna priprema mladih ljudi za život. Ovo ima više značenja od suočavanja sa izazovima koje nudi savremeno društvo, donošenja pravilnih izbora u odnosu na prilike koje nudi isto to društvo, do rješavanja ličnih problema, sukoba i izazova. U procesu idejnog usmjerenja mladih, odgoj ima ogromnu ulogu, a sistem vrijednosti koji se u tom usmjerenju nastoji izgraditi, samo je konkretan sadržaj ukupnog idejnog sklopa koji se želi postići kod mlade generacije. Pred učenike i nastavnike, tj. školu kao dinamičnu organizaciju, globalizacija, postmodernizacija i demokratizacija postavljaju nove zahtjeve koje oni moraju pratiti i odgovarati na njih. Dakle, sa izazovima globalnog savremenog društva treba se suočiti i odgoj koji svoje zahtjeve treba učiniti poticajnim i privlačnim pomoću projekata koji olakšavaju usvajanje vrijednosti poput poštivanja, postojanosti, jednostavnosti, dubokog razmišljanja, odgovornosti i sl. (Pujol Humet, 2007). Društvo znanja, ako ne počiva na društvu vrijednosti, odnosno ako ne razvija “kompetencije i kvalitete koje će pridonijeti tome da se svijet učini boljim mjestom” (Armstrong, 2008, str. 69), ide prema slijepoj ulici. Drugim riječima, “obrazovanje bi nam trebalo pomoći da postanemo mudre i dobre osobe” (Ryan, 1993, str. 16). Odgoj za vrijednosti pomaže učenicima u nadilaženju predrasuda, diskriminacije, te drugih neetičkih postupaka i

stavova; usmjerava ih na istraživanje i predanost općeljudskim vrijednostima; te ih potiče na traženje značenja i svrhovitosti u životu. Kroz odgoj za vrijednosti kod učenika se razvija poštovanje prema različitim pojedincima i društvima, te im se pomaže da svoja vjerovanja, stavove i vrijednosti iskažu i kroz praktično djelovanje (Ćurko i sur., 2015). Pored toga, odgoj za vrijednosti jača kod učenika optimizam i predanost ličnom ispunjenju, te im pomaže u razvoju samopouzdanja i društvene odgovornosti (Lovat i Tommey, 2009).

Potrebno je još istaknuti i neke od benefita odgoja za vrijednosti, koji govore u prilog tome zašto je upravo on važan dio svakog odgojno-obrazovnog procesa. Smatra se kako odgoj za vrijednosti priprema učenike za njihove buduće uloge u društvu jer jednom kada se usvoje, vrijednosti ostaju za cijeli život (Aneja, 2014). Odgojem za vrijednosti smanjuje se stopa nasilja i nepravde u školama kojima su učenici svakodnevno izloženi (Aneja, 2014). Odgoj i obrazovanje, a posebno školstvo, imaju zadaću ostvarenja remoralizacije promoviranjem onih vrijednosti koje će u evropskom kontekstu pridonijeti suživotu ljudi s različitim vrijednostima, odnosno različitom hijerarhijom vrijednosti. Vrijednosti imaju središnje mjesto u teoriji učenja i praktičnim aktivnostima u školi na dva načina. Prvo, škola i nastavnici, pored porodice, medija i vršnjaka, imaju velik utjecaj na razvoj vrijednosti djece. Drugo, škole reflektiraju i objedinjuju vrijednosti društva i duguju svoje postojanje činjenici da društvo vrednuje obrazovanje, te samo društvo kroz obrazovanje djeluje na svoj daljnji razvoj (Halstead i Taylor, 1996). "Poslije porodice škola je nezaobilazni 'agens' odgoja i obrazovanja, ustanova u kojoj se ostvaruje i sistemski proces usvajanja odnosno internalizacije vrijednosti." (Hoblaj, 2007, 312) Škola i institucionalizirani odgojno-obrazovni sistem predstavljaju najsigurniji put djelovanja prema odgoju za vrijednosti. Stoga, upravo je škola pozvana pronaći odgovarajuće načine na koje će kod djece i mladih razvijati i poticati vrijednosti. Proces odgoja i obrazovanja za vrijednosti mnogo je važniji od samog prenošenja znanja i informacija učenicima. Hoblaj (2007) naglašava

kako u koncepciji odgoja i obrazovanja za vrijednosti znanje nije samo i isključivo rezultat nauke, jer takvo znanje ne može odgovoriti na pitanje konačnih vrijednosti, a takvom koncepcijom nastaju stručnjaci bez duha. U mnoštvu obrazovnog sadržaja, vrijednosti su svakako onaj sadržaj koji školi vraća odgojnu komponentu. Vrijednosti tako postaju implementirane u različite programe, aktivnosti i nastavne predmete, a jedna od platformi svakako je tzv. skriveni kurikulum (Rakić i Vukušić, 2010). Podučavanje vrijednostima oduvijek je bilo dijelom obrazovnog sistema. Vrijednosti su bile vezane za odgojnu komponentu, a danas se na vrijednosti gleda i kao na neodvojivu komponentu obrazovnih ishoda. Razlozi tome su višestruki, a neki od njih su: brze promjene u socijalnim strukturama kao što su porodica i porodični život zapošljavanje i nezaposlenost, mobilnost, globalna komunikacija; narastajući imperativ izgradnje poduzetničkih i efikasnih društava u kojima se najviše cijeni individualno postignuće na račun zajedničkog dobra, s naglaskom na intelektualni i spiritualni/vjerski razvoj, pri čemu socijalni i moralni razvoj gube na važnosti; sve prominentnije isticanje modela iz područja javnog života kao što su politika, biznis i svijet zabave; snažni utjecaj medija koji kroz plasiranje "činjenica" formiraju percepcije javnosti; percepcija javnosti o porastu antisocijalnih ponašanja i kriminalnih djela. Kada su u pitanju područja ili oblasti odgoja za vrijednosti, prepoznat je u kurikulumima mnogih stranih zemalja, da su, osim stjecanja znanja i vještina, vrijednosti njihova bitna sastavnica (Rakić i Vukušić, 2010). Vrijednosti se promiču kroz različita odgojna područja, poput moralnog, intelektualnog, tjelesnog, estetskog, radnog, građanskog, estetskog, religijskog itd. Putem odgoja i obrazovanja u svojim kurikulumima promoviraju temeljne demokratske vrijednosti kao što su dostojanstvo ljudske osobe, sloboda, pravednost, patriotizam, društvena jednakost, solidarnost, dijalog i tolerancija, rad, poštenje, mir, zdravlje, očuvanje prirode i čovjekove okoline i dr. Usvajanje tih vrijednosti, njihovo poštivanje i prepoznavanje kao važećih kategorija za sve ljude na svijetu mora biti dio cjelokupnog obrazovnog procesa i života

u školi, te da svaka nastavna jedinica svih predmeta mora biti jasno povezana s vrijednošću koja se njome razvija. Stoga je važno da vrijednosti ne budu prepuštene samo jednom predmetu nego da budu obrazovni ishodi važni za sve što dijete uči i u čemu učestvuje na nivou škole. Vjeronauka kroz religijsko područje odgoja u tom kontekstu ima veliki u značaj u školama za razvijanje vrijednosti kod učenika o što potvrđuju rezultati istraživanja koje ćemo u nastavku rada prezentirati.

Metodološki okvir istraživanja

Predmet istraživanja

Predmet ovog istraživanja je analiza mogućnosti i utjecaja religijskog odgoja na vrijednosti i ponašanja učenika na primjeru sarajevskih osnovnih škola. Ispitivanjem nastavnika Islamske vjeronauke, roditelja i učenika kroz anketne upitnike i pedagoške putem intervjua, a koji ujedno predstavljaju značajan faktor u odgojno-obrazovnom procesu, procjenjuje se religijski utjecaj kroz nastavu Islamske vjeronauke na vrijednosti i ponašanja učenika.

Ciljevi, zadaci i hipoteze istraživanja

Generalni cilj ovog istraživanja je analizirati značaj islamskog religijskog odgoja i utjecaja na vrijednosti učenika sarajevskih osnovnih škola, te istražiti i utvrditi mogućnosti i utjecaj religijskog odgoja na vrijednosti učenika sarajevskih osnovnih škola i ukazati na značaj religijskih vrijednosti kao zaštitnih faktora socijalizacije djece.

U istraživanju su postavljeni sljedeći zadaci: teorijski analizirati određenja vrijednosti; primjenom anketnih upitnika ispitati roditelje učenika i učenike o utjecaju religijskog odgoja na razvoj vrijednosti kod djece; kroz polustrukturirani intervjui ispitati mišljenja školskih pedagoga u Kantonu Sarajevo o mogućnostima i utjecajima na vrijednosti i ponašanja učenika; analizirati mogućnosti i utjecaj religijskog odgoja na očuvanje

univerzalnih islamskih vrijednosti učenika: mir, saradnja, sloboda, solidarnost, odgovornost, jednakost / ravnopravnost, život, ljubav.

U istraživanju su postavljene sljedeće hipoteze: religijski odgoj u savremenim školskim sistemima pruža izuzetne mogućnosti za pozitivan utjecaj na razvijanje univerzalnih vrijednosti i ponašanja učenika; religijski odgoj utječe na formiranje univerzalnih vrijednosti kod učenika; nastava Islamske vjeronauke je jedan od primarnih faktora prijenosa univerzalnih ljudskih vrijednosti na učenike; školski pedagozi procjenjuju pozitivnim utjecaj religijskog odgoja u školskom sistemu na vrijednosti i ponašanja učenika.

Metode i instrumenti istraživanja

Istraživanje je provedeno koristeći kvalitativne i kvantitativne metode i tehnike istraživanja. Korištene su metoda teorijske analize, metoda komparacije i survey metoda. Kreirani su i korišteni instrumenti istraživanja, i to: upitnik za nastavnike Islamske vjeronauke, upitnik za roditelje i upitnik za učenike o mogućnostima i utjecaju religijskog odgoja na vrijednosti i ponašanja učenika kao i vodič za polustrukturirani intervju sa pedagogima osnovnih škola. Instrumentarij je konstruisan da mjeri u kojoj mjeri nastava Islamske vjeronauke, na osnovu mišljenja nastavnika, učenika i njihovih roditelja, ima utjecaja na razvoj vrijednosti i ponašanja (kao manifesta vrijednosti). Sukladno tome, kreirali smo 65 tvrdnji na Likertovoj petostepenoj skali, raspoređenih na osam univerzalnih ljudskih vrijednosti (Mir, Saradnja, Sloboda, Solidarnost, Odgovornost, Jednakost / Ravnopravnost, Život i Ljubav). Sadržajno, tvrdnje imaju namjeru da za svaku pojedinačnu vrijednost izmjere u kojoj mjeri nastavnici, učenici i njihovi roditelji smatraju da nastava vjeronauke ima utjecaja na: kognitivni (spoznajni) aspekt vrijednosti, afektivni aspekt vrijednosti, odnosno šta učenik osjeća po pitanju vrijednosti, koliko se "vezuje" za vrijednost; konativni i voljni aspekt, odnosno koje aktivnosti ili akcije (ponašanja) učenika proizlaze kao rezultat usvajanja pojedinačne vrijednosti.

Tok istraživanja, adaptacija i distribucija upitnika

Istraživanje je provedeno početkom maja 2020. godine u osnovnim školama Kantona Sarajevo na temelju prethodno kreiranih upitnika za potrebe magistarskog rada odbranjenog na Fakultetu islamskih nauka Univerziteta u Sarajevu 2020. godine. Finalne verzije upitnika su adaptirane u online web forme upitnika. Online upitnici su kreirani koristeći adaptivni web dizajn. Forma i izgled su prilagođeni upotrebi na desktop računarima, laptopima, tablet uređajima i mobilnim telefonima. Upitnik je prilagođen za korištenje u online okruženju i distribuiran putem nastavnika Islamske vjeronauke i to prema roditeljima i učenicima. Pored upitnika za nastavnike, učenike i roditelje, obavljeno je i sedam kvalitativnih intervjua putem online platformi s pedagogima osnovnih škola u Kantonu Sarajevo. Dakle, u kvantitativni dio istraživanja bile su uključene tri grupe ispitanika: nastavnici Islamske vjeronauke, učenici sedmih, osmih i devetih razreda osnovnih škola, te njihovi roditelji. Za svaku od navedenih vrijednosti, kreirana je skala vrijednosti izražena kroz indeks čiji se teorijski numerički raspon može kretati od jedan do pet. Indeks skale vrijednosti dobio se kao prosječna vrijednost (aritmetička sredina) svih pripadajućih tvrdnji. Prethodno, poduzele su se određene metrijske provjere skale (test relijabilnosti skale) kako bi se provjerili i preduslovi za kreiranje skale. Kao adekvatan statistički postupak za utvrđivanje pouzdanost skala osam univerzalnih ljudskih vrijednosti, koristili smo Cronbach alpha (α) test relijabilnosti. Poduzeti su i dodatni testovi deskriptivne i inferencijalne statistike, kako bi se ustanovile eventualne razlike u indeksima u zavisnosti od karakteristika ispitanika. Pored kvantitativnih metoda prikupljanja podataka, koristili smo i intervju kao kvalitativni instrument. Upitnici su kreirani na osnovu GDPR pravila o zaštiti podataka te sukladno Etičkom kodeksu istraživanja s djecom i o djeci u Bosni i Hercegovini.

Uzorak istraživanja

Uzorak istraživanja obuhvatio je nastavnike Islamske vjeronauke, učenike viših razreda osnovnih škola (sedme, osme i devete razrede) u Kantonu Sarajevo i roditelje učenika. Na osnovu dostupnih podataka, ukupan broj učenika u osnovnim školama Kantona Sarajevo koji pohađaju nastavu Islamske vjeronauke je 37.100. Postupcima statističke moći uzorka, uz interval pouzdanosti od 4 i stepena pouzdanosti od 95%, potrebni uzorak učenika i roditelja iznosi 591. Statistička moć uzorka za nastavnike se nije računala, s obzirom da se upitnik distribuirao prema kompletnoj populaciji nastavnika Islamske vjeronauke u osnovnim školama Kantona Sarajevo. Upitniku je pristupilo ukupno 4.183 osobe, od čega su upitnik do kraja popunile 2.324 osobe, što čini stopu odziva od 55.55%. Ukupan broj potpunih i nepotpunih odgovora, prije izuzeća od analize zbog kratkog vremena popunjavanja upitnika, iznosio je 2.832 odgovora. Nakon svih provjera validnosti unesenih odgovora, ukupni uzorak reduciran je na 2.240 ispitanika, od čega su većinu činili učenici (1.427 učenika ili 63.7%), potom roditelji (767 roditelja ili 34.2%), te na kraju nastavnici Islamske vjeronauke (46 nastavnika ili 2.1% od ukupnog uzorka).

Pored ispitivanja putem anketnog upitnika, obavljeno je i sedam kvalitativnih polustrukturiranih intervjuja s pedagozima sedam sarajevskih osnovnih škola. Kada je u pitanju škola ispitanika, na upitnik su odgovarali ispitanici iz ukupno 51 osnove škole s područja Kantona Sarajevo, s tim da su postojale značajne varijacije u broju odgovora između škola, kao i između grupa ispitanika unutar svih škola. Za potrebe ovog rada bit će predstavljeni rezultati dobiveni od strane roditelja, učenika i nastavnika Islamske vjeronauke uz kraći zaključak rezultata dobivenih od strane pedagoga.

Obrada podataka

Podaci su analizirani korištenjem tri različita softverska paketa, i to SPSS verzija 26, R-project verzija 4.0.2 i Microsoft Excel 2016. Dobiveni podaci su analizirani korištenjem parametrijskih

deskriptivnih i inferencijalnih statističkih procedura i postupaka. Koristili su postupci deskriptivne i inferencijalne statistike, od čega izdvajamo: mjere centralnih tendencija (aritmetička sredina, frekvencije, procenti); mjere disperzija (standardne devijacije, standardne pogreške aritmetičkih sredina); t-test aritmetičkih sredina nezavisnih uzoraka; analiza varijance (ANOVA) i prateći post hoc testovi (Tukey HSD); Pearsonova r korelacija. Pri provjeri metrijskih karakteristika skala instrumentarija i normalnosti distribucije rezultata, korišteni su: testovi relijabilnosti skala (Cronbach alpha) i testovi zakrivljenosti i spljoštenosti distribucije podataka. Za potrebe ovog rada predstavljaju se podaci dobiveni deskriptivnom statistikom.

Analiza i rezultati istraživanja – stavovi ispitanika (učenika, roditelja i nastavnika Islamske vjeronauke) o utjecaju Islamske vjeronauke na razvoj univerzalnih vrijednosti i ponašanja kod učenika

Deskriptivni prikaz rezultata o utjecaju Islamske vjeronauke na razvoj univerzalnih vrijednosti i ponašanja kod učenika

Vrijednost "Mir"

Skala vrijednosti mira kao jedna od osam univerzalnih vrijednosti mjerena je pomoću osam tvrdnji. Ispitanici pretežno iskazuju određeni stepen slaganja s tvrdnjama, odnosno smatraju da nastava Islamske vjeronauke doprinosi razvoju osobina i ponašanja koje potpadaju pod skalu mira. Ipak, uočljivo je da na pet od osam tvrdnji, ispitanici u preko 60% slučajeva iskazuju neodređen stav (*I slažem se i ne slažem se*). Konkretnije, tvrdnje se odnose na ponašajne elemente ove skale, odnosno ispitanici imaju neodređen stav da li nastava Islamske vjeronauke doprinosi da učenici rješavaju konflikte na miran način, da pomažu drugima da riješe konflikte i nesuglasice na miran način, da štite napadnutu osobu i sl. Kada se odgovori ispitanika na tvrdnjama pretvore u numeričke vrijednosti, dobiju se prosječni skorovi

za svaku navedenu tvrdnju. Također, kreirana je i skala mira koja iznosi $M=3.8$ uz standardnu devijaciju od 1.107. To u biti znači da ispitanici smatraju da nastava Islamske vjeronauke u nešto blažoj mjeri doprinosi razvoju vrijednosti mira kao jedne od univerzalne ljudske vrijednosti. Kada su u pitanju pojedinačne komponente skale mira, uviđamo da je doprinos Islamske vjeronauke najveći kod kognitivne komponente vrijednosti, odnosno na tvrdnjama koje ukazuju na shvatanje i razumijevanje, kao što su: ubjeđenje da su mir i život u miru svačije pravo, shvatanje da je nasilje neopravdano prema bilo kome bez obzira na karakteristike osobe ($M=4.2$), te da je pravo na nenasilje svačije pravo ($M=4.1$). Niži stepen slaganja ispitanika uočen je na tvrdnjama koje ukazuju na ponašajne i afektivne komponente vrijednosti mira, poput medijacije pri rješavanju nesuglasica i konflikta među vršnjacima ($M=3.4$), stavljanje sebe u zaštitu napadnute osobe, nastojanja da vlastite nesuglasice rješavaju na miran način ($M=3.5$) itd. Sukladno svemu gore navedenom, može se zaključiti da nastavnici, učenici i roditelji smatraju da Islamska vjeronauka ima umjereno pozitivan utjecaj na razvoj vrijednosti mira, kao i na sve njene komponente (kognitivnu, afektivnu i ponašajnu), s tim da je utjecaj Islamske vjeronauke na kognitivnu komponentu nešto izraženiji nego na afektivnu i ponašajnu komponentu.

Detaljniji pregled odgovora ispitanika na tvrdnje iz skale mira, prikazan je u tabeli ispod.

DESKRIPTIVNA STATISTIKA	N	M	s
Pohađanje nastave Islamske vjeronauke u školi pomoglo je učenicima da...			
... kada primijete nesuglasice između vršnjaka, nastoje pomoći rješavanju nesuglasice na miran i konstruktivan način.	2086	3.37	1.107
... stavljaju sebe u zaštitu osobe koja je napadnuta ili izložena nasilju.	2101	3.49	1.060
... konflikte i nesuglasice sa svojim vršnjacima nastoje da riješe na miran i nenasilan način.	2108	3.50	1.063

... shvataju da kada pojedinac ima moć, ne smije je koristiti na pogrešan način.	2102	3.55	1.040
... brane stav da niko ne može biti predmet mučenja ili nehumanog ili degradirajućeg ponašanja ili kazne.	2115	3.59	1.033
... shvataju da je pravo na nenasilje svačije pravo.	2112	4.13	.887
... shvataju da je nasilje neopravdano prema bilo kome, bez obzira na njegovo porijeklo, dob, spol, religiju ili bilo koje drugo lično obilježje.	2112	4.22	.744
... vjeruju da je mir i život u miru pravo svakog pojedinca u svijetu.	2105	4.24	.709
Mir	2129	3.76	.83

Tabela 1: Srednje vrijednosti na tvrdnjama skale mira

Vrijednost "Saradnja"

Skala vrijednosti saradnje čini 11 tvrdnji, a koju, kao i prethodnu skalu mira, čine tvrdnje koje oslikavaju kognitivnu, afektivnu i ponašajnu komponentu saradnje. Na četiri tvrdnje skale saradnje, ispitanici izražavaju nešto više neodređene stavove (*I slažem se i ne slažem se*) i to su uglavnom tvrdnje koje predstavljaju ponašajnu komponentu saradnje. Kada se odgovori ispitanika na tvrdnjama pretvore u intervalnu skalu, dobiju se prosječne vrijednosti za svaku tvrdnju, kao i prosječni skor za skalu vrijednosti Saradnje. Prosječni skor vrijednosti Saradnje iznosi $M=3.9$ uz standardnu devijaciju od 0.74 što ukazuje na umjeren utjecaj nastave Islamske vjeronauke na razvoj Saradnje. I u slučaju Saradnje, ispitanici različito procjenjuju utjecaj Islamske vjeronauke na kognitivnu, afektivnu i ponašajnu komponentu. Na osnovu prosječnih vrijednosti tvrdnji, uočavamo da se najveći utjecaj nastave Islamske vjeronauke procjenjuje na izražavanju poštovanja prema drugima kao vrijednim ljudskim bićima, izgradnji dobrih odnosa s vršnjacima, obavljanju svoga dijela posla kada rade u grupi, uključivanju u grupne aktivnosti radi uspjeha

grupe ($M=4.2$) itd. S druge strane, najmanji utjecaj Islamske vjeronauke je procijenjen pri pružanju podrške drugima u zajedničkom radu, bez obzira na različita gledišta ($M=3.3$), saradnji i druženju s vršnjacima pripadnicima drugih vjera, dijeljenju znanja i vještina s drugima radi kreiranja zajedničkog dobra ($M=3.5$) te davanju prostora i drugima da izraze svoje stavove ($M=3.6$). Sukladno svemu gore navedenom može se zaključiti da nastavnici, učitelji i roditelji procjenjuju blaži pozitivan utjecaj Islamske vjeronauke na razvoj vrijednosti saradnje kao jedne od univerzalnih ljudskih vrijednosti, s tim da se utjecaj Islamske vjeronauke na kognitivnu i afektivnu komponentu saradnje procjenjuje nešto višim nego na ponašajnu. Detaljniji pregled frekvencija i procenata odgovora na navedene tvrdnje, prikazan je u tabeli ispod.

DESKRIPTIVNA STATISTIKA	N	M	s
Pohađanje nastave Islamske vjeronauke u školi pomoglo je učenicima da...			
... kada rade s drugima, pružaju podršku drugima bez obzira što imaju različite tačke gledišta.	2080	3.32	1.094
... saraduju i druže se s vršnjacima pripadnicima drugih vjera.	2097	3.51	1.053
... svoja znanja i vještine nude drugima kako bi zajedno kreirali određeno dobro.	2116	3.51	1.042
... daju prostor drugima da izraze svoje stavove.	2108	3.56	1.028
... ne odbijaju saradnju i pomoć drugih kada im je potrebna.	2105	4.02	.942
... znaju da je saradnja ključ uspjeha u mnogim poljima.	2106	4.07	.874
... svoja znanja i vještine koriste kako bi pomogli drugima.	2115	4.17	.782
... rado se uključuju u grupne aktivnosti jer žele doprinijeti uspjehu grupe.	2110	4.18	.776
... kada rade kao dio grupe, obavljaju svoj dio posla.	2107	4.19	.784
... grade dobre odnose s vršnjacima.	2117	4.19	.739

... izražavaju poštovanje prema drugima kao jednako vrijednim ljudskim bićima.	2122	4.20	.766
Saradnja	2133	3.90	.74

Tabela 2: Srednje vrijednosti na tvrdnjama skale saradnje

Vrijednost "Sloboda"

Vrijednost slobode je mjerena pomoću šest tvrdnji koje su strukturalno predstavljale kognitivnu, afektivnu i ponašajnu komponentu vrijednosti slobode kao jedne od univerzalnih ljudskih vrijednosti. Frekvencije i procenti odgovora ispitanika na ovu tvrdnje ukazuju uglavnom na određeni stepen slaganja sa istim, s tim da dvije od ukupno šest tvrdnji imaju preko 60% odgovora koji ukazuju na neodređen stav ispitanika (*I slažem se i ne slažem se*). Pretvorene u intervalne numeričke skale, srednje vrijednosti tvrdnji kao i sama skala vrijednosti slobode pokazuje da ispitanici u prosjeku doprinosu Islamske vjeronauke na razvoj vrijednosti slobode procjenjuju s prosječnom ocjenom od $M=4$ uz standardnu devijaciju od 0.75, što ukazuje da ispitanici smatraju da Islamska vjeronauka doprinosi razvoju vrijednosti slobode kod učenika. I u ovom slučaju, uočeni su nešto niži prosječni skorovi na tvrdnjama koje predstavljaju ponašajnu i afektivnu komponentu vrijednosti slobode, kao što je stavljanje sebe u zaštitu osobe čije je pravo na slobodu govora, misli, vjeroispovijesti i drugih slobodnih izbora ugroženo ($M=3.5$) i vjerovanja da svaka osoba ima pravo na slobodno izražavanje misli i stavova dokle god to ne ugrožava prava i slobode drugih ($M=3.6$). S druge strane, utjecaj Islamske vjeronauke je procijenjen visokim u slučajevima shvatanja slobode kao vrijednosti, uvjerenju da se ljudi rađaju kao slobodna bića, da trebaju uživati dostojanstven život bez straha i opresije ($M=4.2$) itd. Sukladno svemu navedenom, i u slučaju vrijednosti slobode zaključujemo da nastavnici, roditelji i učenici izražavaju stav da nastava Islamske vjeronauke ima utjecaja pri razvoju vrijednosti slobode kod učenika, s tim da je taj utjecaj nešto manje izražen kod ponašajne komponente vrijednosti slobode. Detaljniji prikaz

frekvencija i procenata odgovora na sve tvrdnje koje čine skalu vrijednosti slobode, prikazan je u tabeli ispod.

DESKRIPTIVNA STATISTIKA	N	M	s
Pohađanje nastave Islamske vjeronauke u školi pomoglo je učenicima da...			
... stavili bi sebe u zaštitu druge osobe kojoj je uskraćeno njeno slobodno pravo na slobodu govora, misli, vjeroispovijesti i drugih slobodnih izbora.	1872	3.48	1.052
... vjeruju da svako ima pravo na slobodno izražavanje misli i stavova dokle god to ne ugrožava nečija druga prava ili slobode.	1894	3.58	1.025
... poštuju tuđe slobodne izbore, pa čak i onda kada su ti izbori suprotni njihovim izborima.	1888	4.11	.836
... vjeruju da svi ljudi zaslužuju dostojanstven život bez straha od nasilja, opresije ili nepravde.	1894	4.18	.784
... vjeruju da se ljudi radaju kao slobodna bića i da kao takvi trebaju da žive i umiru.	1887	4.21	.736
... shvataju da je sloboda vrijednost koja se mora cijeniti i čuvati.	1892	4.23	.693
Sloboda	1905	3.97	.75

Tabela 3: Srednje vrijednosti na tvrdnjama skale slobode

Vrijednost "Solidarnost"

Vrijednost solidarnosti je mjerena pomoću sedam tvrdnji koje su, kao i u prethodnim slučajevima, opisivale kognitivnu, afektivnu i ponašajnu komponentu vrijednosti solidarnosti.

Na četiri od sedam tvrdnji, ispitanici su se u najvećem broju slučajeva izjašnjavali s jednim od stepena slaganja, dok je kod tri tvrdnje dominantan odgovor bio *I slažem se i ne slažem se*.

Kada se formiraju srednje vrijednosti tvrdnji i skale vrijednosti solidarnosti, dobije se podataka da nastavnici, roditelji i učenici izražavaju stav da nastava Islamske vjeronauke ima blag utjecaj na razvoj vrijednosti solidarnosti kod učenika. Prosječni skor na ovoj skali iznosi $M=3.9$ uz standardnu devijaciju

od 0.78. Među pojedinačnim tvrdnjama ove skale, uočene su određene različitosti. Tako se utjecaj Islamske vjeronauke procjenjuje kao najveći u slučaju izražavanja saosjećanja prema onima kojima se desila neka loša stvar, mogućnosti prepoznavanja kada je drugima potrebna pomoć, iskazivanju brige o potrebama osoba s kojima se druže ($M=4.2$). S druge strane, slabije je procijenjen utjecaj Islamske vjeronauke na razvoj interesa učenika za potrebama drugih ljudi, interesa za dobrotvorne akcije ili aktivnosti koje rješavaju nečije lične ili društvene probleme ($M=3.5$) te stavljanja sebe u odbranu nečijeg dostojanstva ili časti ($M=3.5$). Na osnovu svega navedenog, nastavnici, roditelji i učenici procjenjuju da postoji blaži utjecaj Islamske vjeronauke na razvoj vrijednosti solidarnosti kod učenika, ali i u ovom slučaju utjecaj na elemente solidarnosti koji ukazuju na internalizaciju vrijednosti solidarnosti je nešto slabiji. Detaljniji tabelarni i grafički pregled odgovora izraženih kroz frekvencije i procenete odgovora, prikazan je u tabeli ispod.

DESKRIPTIVNA STATISTIKA	N	M	s
Pohađanje nastave Islamske vjeronauke u školi pomoglo je učenicima da...			
... pokazuju interes za potrebama drugih ljudi.	1880	3.37	1.082
... interesuju se za dobrotvorne akcije ili aktivnosti koje rješavaju nečije lične ili društvene probleme.	1878	3.43	1.068
... stavljaju sebe u odbranu nečijeg dostojanstva ili časti.	1882	3.51	1.027
... rado se uključuju u dobrotvorne akcije ili aktivnosti koje rješavaju nečije lične ili društvene probleme.	1887	4.13	.829
... brinu o potrebama osoba s kojima se druže i koje ih okružuju.	1893	4.15	.802
... mogu da prepoznaju kada je drugome potrebna pomoć.	1888	4.17	.779
... izražavaju saosjećanje kada primijete da su se drugim ljudima desile loše stvari.	1894	4.20	.726
Solidarnost	1903	3.85	.78

Tabela 4: Srednje vrijednosti na tvrdnjama skale solidarnosti

Vrijednost "Odgovornost"

Odgovornost je mjerena pomoću devet tvrdnji koje su konstruktivno predstavljale kognitivnu, spoznajnu i ponašajnu komponentu vrijednosti odgovornosti. Na tri od devet tvrdnji zabilježen je dominantno neodređen stav ispitanika (*I slažem se i ne slažem se*), dok je kod ostalih šest tvrdnji zabilježen pretežno određeni stepen slaganja s tvrdnjom. Pretvorene u intervalne skale, tvrdnje i skala vrijednosti odgovornosti ukazuju na stepen slaganja ispitanika o utjecaju Islamske vjeronauke na razvoj odgovornosti učenika kao univerzalne ljudske vrijednosti. Tako prosječan procijenjeni utjecaj Islamske vjeronauke na razvoj odgovornosti učenika na skali odgovornosti iznosi 4.0 uz standardnu devijaciju od 0.76, što ukazuje da nastavnici, roditelji i učenici procjenjuju da Islamska vjeronauka ima utjecaja na razvoj odgovornosti. Kada se posmatraju vrijednosti pojedinačnih tvrdnji uviđa se postojanje dvije distinktivne ili zasebne komponente vrijednosti odgovornosti, od kojih se jedna procjenjuje više u odnosu na drugu. Tako se određene tvrdnje koje predstavljaju spoznajnu, a dijelom i afektivnu komponentu vrijednosti procjenjuju nešto više od ponašajne. Na primjer, ispitanici visoko procjenjuju utjecaj Islamske vjeronauke na razvoj sposobnosti učenika da razlikuju dobre postupke od loših, da prihvataju odgovornost za svoje postupke, cijene kulturno-historijsko naslijeđe svoje zemlje, cijene i čuvaju tradiciju i običaje svoga naroda ($M=4.2$) itd. S druge strane, nešto slabije je procijenjen utjecaj Islamske vjeronauke na dosljedno ispunjavanje obaveza prema drugima, pokazivanje odgovornosti za vlastite greške i dostavljanje zadataka ili obaveza na vrijeme ($M=3.5$). Detaljniji prikaz frekvencija i odgovora na svaku pojedinačnu tvrdnju prikazan je u tabeli ispod.

DESKRIPTIVNA STATISTIKA	N	M	s
Pohađanje nastave Islamske vjeronauke u školi pomoglo je učenicima da...			
... odnose/dostavljaju zadatke na vrijeme.	1908	3.46	1.056
... pokazuju da su odgovorni/e za svoje greške.	1902	3.51	1.053

... dosljedno ispunjavaju obaveze prema drugima.	1904	3.54	1.057
... cijene i čuvaju tradiciju i običaje svoga naroda.	1904	4.15	.806
... brinu o svojoj životnoj sredini koja ih okružuje.	1907	4.17	.808
... izvinu se ukoliko povrijede nečija osjećanja.	1906	4.18	.777
... cijene kulturno-historijsko naslijeđe svoje zemlje.	1907	4.18	.769
... pokazuju da prihvataju odgovornost za svoje postupke.	1907	4.21	.728
... jasno pokazuju da znaju razlikovati dobre od loših postupaka.	1910	4.21	.709
Odgovornost	1914	3.96	.76

Tabela 5: Srednje vrijednosti na tvrdnjama skale odgovornosti

Vrijednost "Jednakost / Ravnopravnost"

Jednakost / Ravnopravnost je mjerena pomoću deset tvrdnji koje su, kao i tvrdnje iz svih ostalih vrijednosti, oslikavale kognitivnu, afektivnu i spoznajnu komponentu vrijednosti jednakosti i ravnopravnosti kao jedne od univerzalnih ljudskih vrijednosti. Na većini tvrdnji, njih osam od deset, ispitanici su izražavali prvenstveno određeni stepen slaganja, dok je kod dvije tvrdnje dominantan odgovor bio *I slažem se i ne slažem se*. Nastavnici, roditelji i učenici procjenjuju da postoji pozitivan utjecaj Islamske vjeronauke na razvoj vrijednosti ravnopravnosti i jednakosti kod učenika kao univerzalne ljudske vrijednosti. Prosječni procijenjeni utjecaj na ovoj skali iznosi $M=4.1$ uz standardnu devijaciju od 0.7. Gledano po pojedinačnim tvrdnjama, najjači utjecaj Islamske vjeronauke je procijenjen pri izražavanju poštovanja prema ljudima drugog socio-ekonomskog statusa ($M=4.3$), iskazivanju uvjerenja da Božije blagodati pripadaju svim ljudima, a ne samo pojedincima, shvatanju da svi ljudi trebaju biti jednaki u svojim pravima ($M=4.2$) itd. S druge strane, relativno blag utjecaj je procijenjen kod razvoja spremnosti učenika da brane prava vršnjaka kada uoče da su im ista ugrožena ($M=3.5$) te odnosa prema ljudima različitog kulturološkog porijekla ($M=3.6$). Detaljniji pregled frekvencija i procenata odgovora na tvrdnje iz skale jednakosti i ravnopravnosti, prikazan je u tabeli ispod.

DESKRIPTIVNA STATISTIKA	N	M	s
Pohađanje nastave Islamske vjeronauke u školi pomoglo je učenicima da...			
... spremni su da brane prava vršnjaka kada uoče da su mu ista ugrožena.	1907	3.54	1.022
... tretiraju sve ljude s poštovanjem bez obzira na njihovo kulturološko porijeklo.	1906	3.61	1.019
... izražavaju stav da svi građani trebaju biti jednako i nepristrasno tretirani.	1901	4.20	.763
... nastoje da budu pravedni prema svima kada im se povjeri određena uloga.	1907	4.20	.746
... shvataju da žene i muškarci trebaju imati jednaka prava i prilike u životu.	1909	4.21	.745
... jasno iskazuju da je poštenje ljudska vrlina koja se treba gajiti kod svakog pojedinca.	1908	4.22	.737
... izražavaju poštovanje prema vjerskim različitostima.	1913	4.22	.725
... shvataju da bi svi ljudi trebali biti jednaki u svojim pravima.	1905	4.23	.715
... pokazuju da ono što nam je dato od Boga na zemlji, pripada svim ljudima, a ne samo pojedincima.	1910	4.25	.716
... izražavaju poštovanje prema ljudima koji su drugog socioekonomskog statusa.	1908	4.25	.682
Jednakost / Ravnopravnost	1914	4.09	.70

Tabela 6: Srednje vrijednosti na tvrdnjama skale jednakosti / ravnopravnosti

Vrijednost "Život"

Skala vrijednosti života čini sedam tvrdnji koje također oslikavaju kognitivnu, afektivnu i ponašajnu komponentu ove vrijednosti. Na pet od sedam tvrdnji, nastavnici, roditelji i učeniци su dominantno iskazivali određeni stepen slaganja, dok

su kod dvije tvrdnje zabilježeni uglavnom neodređeni stavovi ispitanika. Pretvoreno u intervalnu skalu vrijednosti života, ispitanici procjenjuju da nastava Islamske vjeronauke ima pozitivan utjecaj na razvoj vrijednosti života kod učenika, gdje prosječan skor na skali života iznosi $M=4.02$ uz standardnu devijaciju od 0.71. Gledano po pojedinačnim tvrdnjama, ispitanici smatraju da je najjači utjecaj Islamske vjeronauke vidljiv pri razvoju brige za vlastito zdravlje, vlastite higijene i higijene okoline, shvatanju da je pravo na život neotuđivo pravo ($M=4.2$) itd. S druge strane, najslabiji utjecaj Islamske vjeronauke je procijenjen pri nastojanju učenika da životne radosti dijele s drugim ljudima i pokazivanju optimizma u aktivnostima u kojima učestvuju ($M=3.5$). Detaljniji pregled frekvencija i procenata odgovora na tvrdnje iz skale života, prikazan je u tabeli ispod.

DESKRIPTIVNA STATISTIKA	N	M	s
Pohađanje nastave Islamske vjeronauke u školi pomoglo je učenicima da...			
... nastoje životne radosti i sreću dijeliti s drugim ljudima.	1919	3.51	1.035
... pokazuju optimizam u aktivnostima u kojima učestvuju.	1912	3.53	1.016
... brinu i o zdravlju ljudi koji ih okružuju.	1914	4.19	.743
... život posmatraju kao dar koji se mora cijeniti i čuvati.	1914	4.21	.734
... shvataju da je pravo na život nepovredivo pravo svakog pojedinca.	1920	4.22	.706
... brinu o vlastitoj higijeni i higijeni svoje okoline.	1911	4.23	.701
... cijene vlastito zdravlje.	1920	4.24	.677
Život	1937	4.02	.71

Tabela 7: Srednje vrijednosti na tvrdnjama skale života

Vrijednost "Ljubav"

Skala vrijednosti ljubavi kao univerzalne ljudske vrijednosti je mjerena pomoću sedam tvrdnji. Na dvije tvrdnje dominantan odgovor ispitanika je bio *I slažem se i ne slažem se*, dok je kod ostalih tvrdnji uglavnom zabilježen odgovor koji iskazuje određeni stepen slaganja ispitanika. Detaljniji pregled frekvencija i procenata odgovora prikazan je u tabeli ispod. Pretvorene u intervalnu skalu, prosječne vrijednosti tvrdnji na skali ljubavi kreću se od 3.5 do 4.2. Prosječni stepen procjene utjecaja Islamske vjeronauke na razvoj vrijednosti ljubavi od strane nastavnika, roditelja i učenika iznosi $M=4$, uz standardnu devijaciju od 0.72, što ukazuje na uvjerenje ispitanika da nastava Islamske vjeronauke ima pozitivan utjecaj na razvoj vrijednosti ljubavi kod učenika. Kada se gledaju pojedinačne komponente ili tvrdnje skale ljubavi kao univerzalne ljudske vrijednosti, uočavamo da je najslabije procijenjen utjecaj Islamske vjeronauke na razvoj truda da se i kod drugih razviju pozitivne emocije ($M=3.5$) kao i shvatanje da je davanje i primanje ljubavi potreba svakog ljudskog bića ($M=3.6$). S druge strane, kao visok doprinos Islamske vjeronauke uočen je pri pokazivanju da učenici vole sva Božija stvorenja bez obzira na njihove međusobne razlike, da imaju pozitivan odnos prema prirodi, da iskazuju pozitivne emocije prema svojim vršnjacima i drugim ljudima ($M=4.2$), itd. Detaljniji pregled frekvencija i procenata odgovora na tvrdnje iz skale ljubavi, prikazan je u tabeli ispod.

DESKRIPTIVNA STATISTIKA	N	M	s
Pohađanje nastave Islamske vjeronauke u školi pomoglo je učenicima da...			
...trude se da i kod drugih ljudi razvijaju pozitivne emocije.	1909	3.53	1.026
... shvataju da je davanje i primanje ljubavi potreba svakog ljudskog bića.	1914	3.56	.998
... pokazuju privrženost grupi kojoj pripadaju.	1912	4.13	.835
... pokazuju blagost u odnosima prema svojim vršnjacima.	1918	4.18	.765

... iskazuju pozitivne emocije prema svojim vršnjacima i drugim ljudima.	1907	4.19	.733
... imaju pozitivan odnos prema prirodi.	1915	4.20	.749
... pokazuju da vole sva Božija stvorenja bez obzira na njihove međusobne razlike.	1914	4.24	.691
Ljubav	1923	4.00	.72

Tabela 8: Srednje vrijednosti na tvrdnjama skale ljubav

Razlike u pojedinim ispitivanim varijablama u pogledu procijenjenog utjecaja Islamske vjeronauke na razvoj univerzalnih vrijednosti i ponašanja kod učenika

Na osnovu dobivenih i obrađenih podataka i kreiranih skala vrijednosti, možemo zaključiti da nastavnici, roditelji i učenici smatraju da Islamska vjeronauka ima utjecaja na formiranje svih osam univerzalnih ljudskih vrijednosti. Postoje određene razlike u procijenjenom stepenu utjecaja Islamske vjeronauke na pojedinačne univerzalne ljudske vrijednosti. Umjeren pozitivan utjecaj je ustanovljen kod vrijednosti mira, solidarnosti ($M=3.8$) i saradnje ($M=3.9$), dok je blago veći utjecaj procijenjen kod ostalih vrijednosti, i to najviše kod jednakosti ($M=4.1$), a potom slijedi život, ljubav, sloboda i odgovornost ($M=4$).

Detaljniji prikaz procijenjenog utjecaja Islamske vjeronauke na usvajanje univerzalnih ljudskih vrijednosti kod učenika prikazan je u tabeli deskriptivne statistike i grafikona ispod.

DESKRIPTIVNA STATISTIKA	N	M	s
Mir	2129	3.7616	.82977
Solidarnost	1903	3.8541	.78175
Saradnja	2133	3.8990	.74118
Odgovornost	1914	3.9558	.75545
Sloboda	1905	3.9666	.74590
Ljubav	1923	4.0026	.71846

Život	1937	4.0188	.70653
Jednakost / Ravnopravnost	1914	4.0933	.70428
Σ	1853		

Tabela 9: Srednje vrijednosti skala univerzalnih vrijednosti

Zaključak

Opći zaključak do kojeg se došlo u ovom istraživanju provedenom sa 1.427 učenika, 767 roditelja i 46 nastavnika iz 51 osnovne škole u Kantonu Sarajevo pokazuje da svi ispitanici procjenjuju postojanje pozitivnog utjecaja religijskog odgoja kroz Islamsku vjeronauku na razvoj univerzalnih vrijednosti i pozitivnih ponašanja kod učenika, a najviše na vrijednosti jednakosti/ravnopravnosti, potom slijede vrijednosti života, ljubavi, slobode, odgovornosti, saradnje, solidarnosti i mira. Ipak, primjetna je tendencija da učenici takav utjecaj procjenjuju višim nego roditelji, dok roditelji taj utjecaj procjenjuju višim nego nastavnici.

Provedeno istraživanje putem anketnih upitnika za potrebe našeg rada, a koje je uključivalo mjerenje stavova nastavnika, roditelja i učenika koji pohađaju nastavu Islamske vjeronauke indicira na postojanje utjecaja Islamske vjeronauke na prijenos i izgradnju univerzalnih vrijednosti na učenike, čime se potvrđuje postavljena hipoteza da religijski odgoj utječe na formiranje univerzalnih vrijednosti učenika. Tako je u vrijednosnom modelu univerzalnih ljudskih vrijednosti, a koji smo neposredno mjerili ovim istraživanjem, potvrđeno usaglašeno mišljenje nastavnika, roditelja i učenika da nastava Islamske vjeronauke doprinosi razvoju ispitanih osam univerzalnih vrijednosti. Ni na jednoj od skala univerzalnih vrijednosti nije zabilježen skor koji bi ukazivao na nepostojanje takvog utjecaja. Gledajući pojedinačne vrijednosti, najmanji pozitivan utjecaj je zabilježen na vrijednosti mira, potom slijede solidarnost, saradnja, odgovornost, sloboda, ljubav, život i jednakost / ravnopravnost. Međutim, utvrđeno je da je navedeni utjecaj znatno manji pri

ponašajnoj dimenziji vrijednosti nego je to slučaj kod spoznajne i emocionalne dimenzije, što u suštini znači da se mnoge od navedenih vrijednosti još uvijek nisu u potpunosti internalizirale kod učenika.

Kroz istraživanje u okviru intervjua s pedagogima škola, ustanovljeno je da pedagogi generalno procjenjuju važnim utjecaj religijskog odgojnog rada u školskom sistemu, u našem slučaju kroz predmet Islamska vjeronauka, na vrijednosti i ponašanja učenika. Islamska vjeronauka znatno doprinosi odgojnoj ulozi škole, koja je danas u velikoj mjeri zapostavljena u odnosu na obrazovnu ulogu, što Islamskoj vjeronauci daje dodatnu vrijednost u izvršenju odgojne uloge škole. Navodi se i komplementarnost vrijednosti koje škola prenosi na učenike s vrijednostima koje Islamska vjeronauka, također nastoji da razvija kod učenika, te je shodno tome Islamska vjeronauka etablirala svoju poziciju u školskom sistemu kao njen sastavni dio u promicanju univerzalnih ljudskih vrijednosti. Iako pedagogi tvrde da je vidljiv utjecaj Islamske vjeronauke na ponašanja učenika i razvoj vrijednosti, konkretniji parametri procjene se ne navode, što svakako ukazuje i na nepostojanje sistematskog pristupa mjerenju utjecaja nastave na usvajanje vrijednosti. Za nastavu koja efikasnije utječe na formiranje pozitivnih vrijednosti i ponašanja, neophodna je i kontinuirana podrška nastavnom kadru u metodama poučavanja vrijednostima. Takva podrška postoji u određenoj mjeri, ali su potrebe za istim još značajne.

Sukladno svemu navedenome, možemo zaključiti da Islamska vjeronauka zauzima visoku poziciju kada je u pitanju prijenos univerzalnih ljudskih vrijednosti. U skladu s tim, možemo i prihvatiti postavljenu hipotezu po kojoj je Islamska vjeronauka jedan od primarnih faktora prijenosa univerzalnih ljudskih vrijednosti na učenika.

Literatura

- Armstrong, T. (2008). *Najbolje škole: Kako istraživanje razvoja čovjeka može usmjeravati pedagošku praksu*. Zagreb: Educa.
- Halstead, J., Taylor, M. (2000). "Learning and teaching about values: A review of recent research". *Cambridge Journal of Education*, 30 (2), 169–202.
- Hoblaj, A. (2005). "Vrijednosno usmjereni odgoj u vrijednosno usmjerenoj školi". *Filozofska istraživanja*, 25, (2).
- Hoblaj, A. (2007). "Odgoj i obrazovanje za vrijednosti u kontekstu vrijednosno usmjerenog društva". *Dijete i društvo*, 9 (2), 311–332.
- Hoblaj, A., Črpić, G. (2000). "Bitne vrednote u odgoju mladih naraštaja s posebnim osvrtom na školski vjeronauk". *Bogoslovska smotra*, 70 (2), 359–393.
- Hooper, C., Zbar, V., Brown, D., Bereznicki, B. (Ur.) (2003). *Values education study: Literature review. Values education study – Final report*. Melbourne: Curriculum Corporation.
- Ledić, J. (1999). *Škola i vrijednosti*. Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci.
- Rakić, V., Vukušić, S. (2010). "Odgoj i obrazovanje za vrijednosti". *Društvena istraživanja*, 19 (4–5) (108/109), 771–795.
- Razum, R. (2008). *Vjeronauk između tradicije i znakova vremena. Suvremeni izazovi za religijskopedagošku i katehetsku teoriju i praksu*. Zagreb: Glas Koncila.
- Razum, R. (2007). "Odgojno djelovanje suvremene škole: izazovi i mogućnosti za religiozni odgoj". *Bogoslovska smotra*, 77 (4), 857–880.
- Ryan, K. (1993). "Mining the Values in the Curriculum". *Educational Leadership*, 51 (3), 16–18.
- Sijamhodžić-Nadarević, D., Avdić, E. (2017). "Utjecaj porodičnog i domskog okruženja svjetovnih i vjerskih škola na vrijednosti, vrijednosne orijentacije i ponašanja učenika". *Sarajevski žurnal za društvena pitanja*, 1/2. Sarajevo: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu.
- Slatina, M. (2005). *Od individue do ličnosti: uvođenje u teoriju konfluentnog obrazovanja*. Zenica: Dom štampe.
- Smajić, A. (2016). *Vrijednosti i vrijednosne orijentacije Muslimanske omladine u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Centar za dijalog – Vesatijja.
- Toomela, A. (2008). *Noncognitive correlates of education. Learning and Individual Differences*, 18, 19–28.
- Veugelers, W. (2000). "Different Ways of Teaching Values". *Educational Review*, 52 (1), 37–46.

